

VALENTÍ FÀBREGA

QUAN L'AMOR ESDEVÉ "HÀBIT VELL": LECTURA DEL POEMA 121 DEL CANÇONER AUSIASMARQUÀ

La descoberta de "la gran error"

La composició del cant 121 és heterogènia: anàlisis introspectives de notable accent líric alternen amb digressions doctrinals de caire eixut i abstrús. Aquesta alternança, tan típica en l'obra de March, revela la personalitat complexa del seu autor caracteritzada per un esperit extraordinàriament sensible i per un intel·lecte, inquiet i burxant, que malda infatigablement per tal d'aprofundir la variada problemàtica que tot sovint planteja. El poeta sembla adonar-se de l'orientació especulativa que prenen els versos d'aquest seu cant 121 quan comenta de sobte: "Ço és parlar que va de sus en sus" (24). "Sus", adverbi, amb el significat d'"amunt" o "dalt" (DCVB 10, 84,1 f-g) sembla suggerir en aquesta expressió concreta que les elucubracions exposades en llur elevat grau d'abstracció s'allunyen de la vida concreta. Tanmateix, la confessió que introdueix el poema, d'encuny innegablement personal, reflexa una certa sinceritat fervorosa:

Molt me par bo que pens de l'altre món,
puix qu'el present no'm veda lo pensar;
graeixc a Déu com veig, mas no pas clar,
la gran error en què ma pensa fon. (1-4)¹

Al present, doncs, el poeta "veu" el que no havia vist abans, i ho veu amb una ment lliure d'ofuscacions inhibidores. La seva reflexió pot emprendre un curs lliure, capaç d'ultrapassar l'horitzó d'aquest món sensible. Per això li cal mostrar-se agraït a un Déu que l'ha ajudat a aclarir la seva experiència. És una actitud que ens recorda la consciència d'il·luminat de l'època juvenívola quan proclamava amb entusiasme la revelació de la "fin·amor", la descoberta d'un erotisme sublimat:

Fantasiant amor a mi descobre
 los grans secrets qu'als pus [més] subtils amaga,
 e mon jorn clar als hòmens és nit fosca
 e visc de ço que persones no tasten. (18, 1-4)

Les discrepàncies entre les dues confessions són, emperò, inequívocues. El que el poeta té ara al davant dels ulls no és la perspectiva d'aquell futur clarificat per una experiència amorosa d'una excel·lència singular, que li permeté aleshores emprendre una aventura de gran volada², sinó la llarga trajectòria d'un passat ja viscut, que la memòria li conserva, amargosament afectada per l'aparició de "la gran error" intel·lectual fins al moment desapercebuda. Endemés, la nova visió no és d'una qualitat tal que li faci accessible "los grans secrets" de l'objecte revelat, sinó que és tan sols un veure enterbolit: "veig, mas no pas clar". O com dirà en un altre cant també de la darrera època:

Al grau primer, bo, del pecant me trobe,
 que del mal fet ha coneixença fosca, (117, 21-22).

Després de la presa de consciència que manifesta la confessió introductòria passa a examinar l'estat de les seves facultats anímiques en les que constata una segona restricció:

Jo trobe solt lo meu enteniment
 e só llibert, a temps, del que dec fer, (5-6).

La feblesa d'un lliure arbitri, que només pot realitzar el que considera un deure "a temps", o sia per un temps limitat (DCVB 10, 210, I 2a), contrasta amb l'ús sense entrebancs de l'intel·lecte. Aquesta observació el mena a fer el pas vers la tesi central del cant: "mas tost [amb prestesa] llevar l'hàbit no tinc poder" (7), afirmació d'impotència, que parafraseja amb una altra: "mudar costum no's fa prest en volent [encara que ho vulgui]" (8), o dit amb altres mots: el poeta se sent subjugat per una força interior, arrelada en el seu propi pretèrit, que ell anomena "costum" o, més exactament, "hàbit".

L'hàbit en la psicologia tomista

Amadeu Pagès ja havia indicat en el seu comentari que el cant 121 ens revela aspectes del tomisme marquià³ Ben cert, l'hàbit és un tema important de la reflexió filosòfica de Tomàs d'Aquino, al qual

dedica 6 qüestions consecutives a la Summa Teològica (I-II 49-54), a part de molts altres llocs en la seva vasta obra. Tot seguint Aristòtil el pensador dominic el defineix com una qualitat sobrevinguda a la naturalesa humana a la qual influeix a l'hora de concretar les opcions possibles. És com la font de les inclinacions que determinen, més o menys pregonament, el curs concret d'una vida (ST I 83, 1 ad 5; vegeu I-II 49, 2c). Per altra banda, no és cap disposició esporàdica com les excitacions passionals, sinó que té una certa estabilitat causada per una iteració d'actes o per una actitud permanent del subjecte que actua⁴.

Sant Tomàs considera l'hàbit en la seva doble vessant d'orientació vers al bé o al mal, parla tant de vicis com de virtuts (ST I-II 55, 4c). La reflexió marquiàna, en canvi, recau exclusivament en l'esfera negativa: l'hàbit com a força maligne, subjugadora, que empeny l'home pel mal camí. Aquesta és la descoberta amarga que centra la introspecció del jo poètic en el cant 121 i que en un cant precedent, el 118, ja havia comunicat amb pinzellades d'un dramatisme intencional:

Tostemps fui cert que jo dins mi portava
 en contra mi una mala persona:
 aquesta és qu'a tots natura dóna,
 reina'n los més e de molt pocs esclava.
 Mas ara sent un terç qu'en mi's descobre
 e son poder sentí sens coneixença.
 Menys de [Sense] raó, ve de passió volença:
 jo he volgut ço que sens mon grat obre.
 Hàbit antic és lo terç qu'us nomene,
 que'm fa seguir la vida que jo mene. (31-40)

El poeta se sent en contradicció amb si mateix, amb la seva pròpia naturalesa apassionada que no acaba de dominar i que, per tant, com és corrent, "en los més" (34), esclavitza. Però en aquesta lluita del jo poètic amb la seva complexió s'afegeix "un terç", el que sant Tomàs qualifica d'"una mena de naturalesa" o de "segona naturalesa" en la terminologia aristotèlica (Ver. 24, 10c). És l'"hàbit antic" (39) que fa experimentar a aquell jo un apassionament irracional que ell en el fons no accepta, i que l'arrossega cap a un estil de vida que intel·lectualment rebutja. Aquest hàbit s'identifica amb el concepte bàsic del cant 121, que apareix sota diferents denominacions i qualificatius: l'"hàbit vell" (29) o "l'hàbit format" (10), o "l'ús envellit ja e ranciú de temps llong" (25-26) o el "singular amic" (34) que, en realitat, és un "enemic" (35) o el "vici" que cal "jaquir [abandonar]" (41) o, en fi, la "força" que és "potent" (12) i alienadora, que no és sinó aquell "altre"

que esdevé "senyor" (14) de l'inexperimentat que es pren la vida amb inconsciència frívola:

Lo qui pogués haver coneiximent,
 en lo començ ans del hàbit format,
 quant fa de mal après qu'és engenrat
 e quant en nós sa força és potent,
 guardara com se llançàs al delit,
 perquè no fes un altre d'ell senyor. (9-14, vegeu també 33-36)

D'acord amb la tesi de sant Tomàs que l'hàbit és susceptible de desenvolupament⁵, March lamenta amb pessimisme, com revelen els subjuntius "pogués" (9) i "guardara" (13), la incapacitat de preveure les conseqüències nefastes del no haver sabut frenar a temps unes inclinacions tan falagueres com il·luses, sota els estímuls d'una actitud hedonista irreflexiva i apassionada, l'obsessió pel plaer, que ja dominava des del moment en què l'incaut "se llançàs al delit" (13).

L'esclavitud del mal hàbit

El "gran delit" que prové del mal hàbit (36), ocasiona una confusió greu sobre l'autèntica naturalesa d'aquest. Per això March insisteix en la idea que és precisament l'hedonisme el que fa de l'hàbit una força irresistible. Adreçant-se als "no sabents", als mancats de saber i d'experiència, amonesta en qualitat de mestre capaç de rebre i assimilar les lliçons de la vida:

Los no sabents, jo vull que sapiau
 que l'hàbit ja no està raigat prou,
 com lo voler en contra d'ell se mou.
 L'enteniment lo verd no té per blau,
 mas ¿qui's mourà mai per un cas tan fort
 de relleixar son delit principal,
 en lo qual mes [ha mes/posat] tot lo seu bé o mal,
 e per ell volc la vida sens la mort? (57-64)

Repeteix, en part, el que ja havia afirmat a la primera estrofa: l'enteniment és lliure i desimbolt, la voluntat, en canvi, versàtil. No és clar que lluiti amb constància contra el mal hàbit. Si ho fes, evitaria que aquest endinsés nocivament les seves arrels. Però la dèria del plaer s'oposa a qualsevol esforç de renúncia. El "delit" pren un caire

absolut si el delejant veu en ell "tot lo seu bé o mal" (63), l'objectiu dels seus anhels i, davant del perill de frustració, la font de les seves angoixes, i aquesta valoració absoluta el fa enyorar una vida sense fi. March supera aquesta cosmovisió ancorada en l'ençà sensible i que exclou tot pensament de vida d'ultratomba, quan en la confessió inicial agraeix a Déu el poder alçar els ulls vers "l'altre món" (1), el món de la transcendència religiosa. En el fons, accepta, almenys a nivell intel·lectual, la cosmovisió cristiana del tomisme. Malgrat doldre's de la seva fredor d'home creient amb aquell retret del Cant Espiritual: "Catòlic só, mas la fe no'm escalfa [...]" (105,185), proclama, com sant Tomàs⁶, en el mateix cant: "Tu [Déu] est la fi on totes fins termenen," (105)⁷ I també com el pensador dominic (ST I-II 54, 3c) concep el mal hàbit com una desviació de la naturalesa racional de l'home.

Aquesta concepció explica les metàfores del cant 121: l'estar dominat pel mal hàbit equival a estar "embronc [corbat, DCVB 4, 744]" (27), situació només superable per qui intenta amb fermesa "se fer dret com lo fus" (28) i superada per tots aquells que "han redreçat lo fust qui era tort" (68).

Tot i concedint March amb formulacions molt generals la possibilitat de desempallegar-se del mal hàbit:

Los uns per Déu, o per si, o per sort,
o per sentir vergonya dels fets llurs
[...] (65-66),

l'accent de la seva reflexió recau en un convenciment de signe contrari: la força del mal hàbit és gairebé insuperable. Un primer argument compagina amb la seva idea de l'hedonisme com a causa d'aquella potencial aclaparant i amb la de la inexperiència incauta del qui creu que el plaer, que l'indueix a l'hàbit viciós, l'acompanyarà també a l'hora de voler-se'n desfer:

No ha temptat de perdre hàbit vell
qui fàcilment se pensa que's farà;
puix al vestir plaentment lo trobà,
al despullar, tal pensa trob aquell. (29-32)

En segon lloc, la manca d'experiències positives en el camp de la virtut obstaculitza l'abandó del vici. Un coneixement purament teòric d'aquella no ofereix cap estímul per cercar-la, sempre que s'hagi de renunciar al que ja es té. El pas al desconegut és sovint sospitós i fa basarda:

Tot aquell que intenta alliberar-se del mal hàbit (25):
 n'altre senyor [el delit nociu del mal hàbit] ha vist ne conegut,
 çcom lo perdrà per fama d'altr'oir?
 No farà poc, si vol aquell jaquir [abandonar],
 car de mudar, molt hom és decebut. (37-40)

Amb gran dramatisme poètic posa en relleu la inviabilitat d'una conversió que provoca unes tals esgarrifances que la fan impensable:

Vici jaquir e pendre la virtut,
 entraquest mig se troba un gran vai;
 lo caminant és en terrible glai
 quan és al mig sens lo socors vengut,
 perquè alguns veu hom tornar atràs,
 mostrant paor per a passar avant,
 entre aquests se troba tal espant
 que de llur lloc jamés no mouen pas. (41-48)

El "vai" metafòric és probablement el gual d'un riu d'aigües molt perilloses, ja que el caminant es pot trobar desemparat "al mig"⁸ i en aquesta situació precària experimenta unes angoixes fora de mida que el mantenen garratibat o l'empenyen a fer-se enrera. No es pot expressar amb més vivesa retòrica la tesi del poder dominant i invencible de "l'hàbit vell", una tesi en contradicció flagrant amb la tendència primordial de la predicació del segle XV centrada en l'objectiu de convertir el pobre pecador. En canvi, en un to íntimament sincer i en el context profundament religiós del seu Cant Espiritual, March estilitza el mal hàbit com la gran força malèfica que l'aparta de Déu, a qui prega:

Tol-me dolor com me veig perdre'l segle
 car mentre'm dolc, tant com vull jo no't amie,
 e vull-ho fer, mas l'hàbit me contrasta;
 en temps passat me carreguí la colpa.
 (105, 177-180; vegeu també 137-140)

Tanmateix, no totes les elucubracions marquiànes del cant 121 prenen un curs que exclou la perspectiva optimista. Algunes d'elles, d'un didactisme especulatiu molt allunyat de la lírica més o menys personal, es belluguen en un terreny de decisions ambigües.

Aquest és el cas de la tercera cobla del cant 121, que segueix a l'exposició de la problemàtica d'un hàbit que oprimeix i de la dificultat gairebé insuperable d'alliberar-se'n:

Com se pot fer, hom aprèn per escrit
 no bastantment, car no hi ateny raó:
 un seny qui's diu dels actes col·lació,
 en tal juí deu ser amb ell unit.
 L'enteniment sens lo seny no sap pus,
 sinó que's fa per un costum revés, [...] (17-22)

La superació d'aquest mal hàbit o el pas d'un mal costum al "costum revés" (22) o més clarament, del vici a la virtut (41), no és una qüestió d'intel·lectualisme pur: "hom aprèn per escrit no bastantment" (17-18). I és que la "raó" o "enteniment" necessita la participació d'un "seny" que March defineix com "dels actes col·lació" (19). Aquest "seny" és un dels cinc sentits interns del psiquisme humà, que sant Tomàs, seguint Avicenna, anomena "cogitativa". Ell fa possible l'orientació de l'home en la persecució dels objectius concrets de la vida capacitant-lo a ponderar, comparar i triar entre els diferents mitjans que el puguin conduir als fins desitjats (ST I 78, 4c)⁹ És tracta, doncs, d'una facultat que assisteix a la raó pràctica en la seva vinculació al món sensible, distinta de la raó especulativa i dels seus hàbits intel·lectuals (I-II 51, 1c i 2c) que no entren en la temàtica del cant. Més endavant insisteix el poeta en aquesta mateixa problemàtica de la conversió, del redreçament de "lo fust qui era tort" (68), en un ampli excurs didàctic que ocupa les tres cobles que precedeixen a la tornada (65-88). Proclama, per una banda, la insuficiència d'un pur "saber" sobre l'error, "menys [sense] sentir la dolor del malfet" (69). Per altra banda, l'afecte sol no afina el coneixement: "Sentir lo mal no fa saber perfet, [...]", la participació del "sentir" constitueix només "una part" en l'acte del judici madur que la conversió demana (73-74). Tot i així, aquesta intervenció és del tot necessària ja que el món del sensible és el món configurat per la categoria aristotèlica de la quantitat que s'escapa de l'enteniment com a pura facultat especulativa: "mas quantitat l'entendre no sosmet" (76, vegeu també 79-80¹⁰). A l'hora d'emetre un judici "del acte singular", és a dir, orientat cap als objectes en llur concreta singularitat, cal, doncs, la col·laboració de la raó pràctica i del "seny" o "cogitativa" del tomisme. March reitera l'assertió: "L'enteniment ab l'estimar¹¹ unit ha fer juí del acte singular, [...]" (77-78). Un nou argument remarca aquesta interacció indispensable d'intel·lecte i afecte¹² la manca de penediment sensibles, que elimina tot plaer maligne, és signe de deficiència en la comprensió intel·lectual del "malfet" (81-86). Aquest punt de vista permet concloure sintèticament sobre un aspecte, "aquella part" (87), de la naturalesa humana maldant vers una reorientació ètica: en tots aquests casos en els que l'home sencer resulta afectat i s'ha de sotmetre a una transformació sincera i profunda, "lo sentir tant com l'os entendre val" (88)

La naturalesa de l'hàbit

En una altra digressió didàctica, seguint sempre l'especulació tomista, sobre la causa originària de l'hàbit, el poeta suggereix una triple distinció:

Qui·ls hàbits bé llur natura cercàs,
trobara·lguns sobre opinió,
així mateix sobre complexió,
e sol costum hi basta, i no escàs. (49-52)

Opinió, complexió i costum són els tres mots bàsics de la resposta, que March arrenclera sense comentaris el sentit dels quals no és difícil d'esbrinar si atenem el context que ofereix el seu cançoner i el rerefons escolàstic del seu pensament.

Sant Tomàs veu en la creació i evolució de l'hàbit una mena de cercle viciós: les males inclinacions deformen els criteris intel·lectuals impeding aleshores l'apreciació correcta del bé que cal cercar; aquesta deformació de la ment es concreta en uns prejudicis que fomenten, al seu torn, les males inclinacions que els han provocat. El bé que es persegueix, és judicat com a tal exclusivament per la referència a la de l'inclinació del mal hàbit. (eth. I 13, 61-78). Com exemple concret d'aquest principi declara: "l'inclinat a la luxúria li sembla bo tot el que estigui d'acord amb aquesta tendència" (ver. 24, 10, 253-255).

Aquesta desviació de l'intel·lecte mogut per una mala voluntat que el mena al sofisma, és el que March anomena "opinió":

L'enteniment en qui·l juí no's clar,
forçadament ha pendr'opinions;
voluntat mou sufístiques raons,
fent-les valer e per bastants passar. (6, 17-20)

L'opinió sofistiquera profundament la recta valoració del bé:

[...] los altres tots¹³ llur preu no's pot parèixer;
és la raó car no han ferma causa,
llur fonament està sobre falsa,
opinió tot són ésser cambia. (113, 77-80)¹⁴

Principi clar del tomisme és també que la complexió orgànica predisposa l'hàbit concret (ST I-II 51, 1c). És un principi que el poeta accepta i declara sense reserves a la cort reial de Nàpols quan adverteix a Alfons el Magnànim:

Si lo falcó, senyor, no'm voleu dar¹⁵,
 causa sereu de ma perdió,
 car tornaré a ma complexió,
 d'on era tolt [alliberat], ço és, dones amar. (122a, 9-12,
 vegeu també 122b, 17-20)

I com sant Tomàs (ver. 24, 10, 246-250) March empra a vegades el mot "costum" com sinònim d'hàbit: "llevar l'hàbit" equival a "mudar costum" (121, 7-8, vegeu també 22). I és per al poeta tan evident com per al filòsof que una "multiplicació d'actes" (I-II 51, 2c) crea l'hàbit concret i el desenvolupa. Laconicament afirma March que el costum sol és del tot suficient per a desenvolupar-lo (121, 52).

De la digressió especulativa el jo poètic passa, en el cant 121, altra vegada a la introspecció analítica recolzada en la pròpia experiència:

E tant és fort l'hàbit segons on cau,
 e jo'ls trob tals e tots los esproví;
 lo del costum no tost [de seguida], mas yo'l perdí,
 lo que'm mogué natura'm féu esclau. (53-56)

Una conclusió ben personal declara que ni la deformació de criteris ni mals costums foren decisius per a un afebliment del lliure arbitri, en canvi, les predisposicions de la pròpia complexió, "lo que'm mogué natura", li feren sentir la força esclavitzant de "l'hàbit vell".

L'amor: un mal hàbit que no s'esquinça

Sorpren, d'antuvi, que un poema dedicat a la perversió de la naturalesa humana, subjugada pel mal hàbit, conclogui amb una tornada adreçada a l'"amor". El pensament bàsic que expressa és una asseveració sobre l'essència de l'amor considerat en la seva connexió amb el "delit", vivència que el dolor, és a dir, la vivència contrària, condiciona i suprimeix d'una manera indefectible:

Amor, amor, cosa és general
 que tot delit se mescl'ab desplaer,
 e que la fi ab dolor se requer:
 un punt de bé molts ne porta de mal. (89-92)

Una lectura atenta de la cobla descobreix, emperò, una interessant analogia entre aquesta concepció del plaer eròtic i la del mal hàbit: March

posa en relleu que tant en l'experiència amorosa com en la formació de l'hàbit el plaer, que és com la causa originària de l'una i de l'altra, està sotmesa a una trajectòria que mena inexorablement a una situació crítica i dolorosa definitiva. Referint-se a l'hàbit el poeta ha exposat amb molt detall en la seva argumentació al llarg del poema, el que en el darrer vers sintèticament retreu a l'amor, és a dir, que un bé precari es transforma irremediablement en un mal greu i complex. Davant d'aquesta conclusió global cal preguntar-se si la tornada, lluny de ser un estirabot impertinent, ofereix l'autèntica clau de lectura del cant sencer. Al meu parer, és possible trobar en el cançoner marquià bones raons per a decantar-se cap a una resposta afirmativa.

Una explicació inequívoca de la idea central de la tornada del cant 121, la transformació inevitable del plaer inicial de l'experiència eròtica en amargura i dolor, ens la dona el cant 91. L'aspecte fascinant d'un enamorament que en el seu present entusiàstic absorbeix les dimensions de pretèrit i futur de l'amant, no pot ser descrit amb un lirisme més sublimat:

En aquell temps sentí d'amor delit
quant mon pensar mirà lo temps present,
lo venidor no'm portí en esment,
e lo pasat fon llançat en oblit. (1-4)

I com en les seves digressions, ja exposades, sobre l'hàbit, March insinua que aquella ignorància que infon als inexperts una placidesa sentimental compatible amb un bon son, s'oposa a les hores d'insomni dels experimentats i conscients:

Ja no farà mon sentiment dormir
qu'en lo començ ignor sa mala fi;
tals fets amor sol aportar ab si
que tots sos béns en dol han convertir. (5-8)

I així va repetint al llarg del poema, com a cops de destrat, la seva idea fixa entorn de l'amargosa versatilitat inesperada de l'eros: "Lo desijat [plaer] se volta en despit, [...]" (17), o bé amb més plasticitat i color metafòrics:

Detràs ell va contínuu penedir,
tal seguidor no'l viu mentre'l seguí,
ab los ulls clucs detràs sos peus aní,
guiant-me'n part on tard poguí eixir. (21-24)

El dolor provoca a l'amant, que en la seva ceguesa no l'ha sabut preveure, un penediment sense fi: voldria que no hagués estat real aquella relació amorosa que li havia ofuscat tota visió de futur. Precisament la inexorabilitat fatídica d'aquest curs esdevenidor constitueix l'objectiu primordial del lirisme amargós d'aquest poema:

Sí com lo jorn va primer que la nit
e d'ella és un cert demostrament,
va lo delit d'amor primerament,
dolor après no'l vol haver jaquit, (25-28)

Tan cert és que la nit segueix el dia com un dolor tenaç "lo delit d'amor". Aquesta convicció inspira al poeta l'esbós d'un quadre sinistre dels vivents en tots els graus de l'escala biològica empresonats entre les fites inamovibles d'un naixement que un "delit" esperona i origina, i de l'acció universalment corruptora de la mort:

havent poder [el dolor] de tota res delir
que ab sa llet dolça delit nodrí;
tot ço que naix, delit ho consentí
e corromp si per extrem dolorir. (29-32)

Alletament i dolor d'un potencial destructiu il·limitat, naixement i corrupció dels mortals com a manifestació extrema d'aquest dolor que clou el curs de tota vida, són els conceptes antitètics de la doble faceta d'aquesta impressionant cosmovisió marquiàna. En la tornada, que té per senyal, com en el cant 121, "Amor, amor", insisteix el poeta en la urgent necessitat de revisar la seva actitud eròtica, de decidir-se per un canvi de direcció en el seu "camí" i d'iniciar amb la llibertat que encara li resta, un penediment sincer abans que aquest se li imposi d'una manera forçada:

Amor, amor, temps és de penedir,
sí que veent vos gire mon camí;
lo vostre bé fastig porta prop sí,
o tal dolor que sap prou qui ho sap dir. (73-76)

Com en la tornada del cant 121 el delit dels inicis és simplement el "bé" i, en canvi, a manera de nota complementària, aquest cant afegeix la idea que el dolor de la fi pot concretar-se en una sensació de fàstic o de desinterès produït per una sacietat embafadora.

Una segona confirmació de la tesi sobre la concepció marquiàna

que és precisament l'eros, esdevingut hàbit vell i maligne, el que subjuga l'amant l'aporta el cant 117. Tot ell està escrit en el marc estret, però pregon, d'una extraordinària reconcentració introspectiva. El centre el constitueix una vivència eròtica reduïda, simplement, a un "plaent hàbit" immers en la consciència del jo poètic:

Jo practicant d'amor lleigs e bells actes,
 imaginí tals contraris factibles,
 e no'm dolc prou del temps que'm he vist córrer
 perquè'm roman en pensa plaent hàbit.
 (13-16, vegeu també 189-192)

Al contrari del poema 91 el poeta es confessa, aquesta vegada, impenitent. El dolç record de l'experiència viscuda i relegada definitivament al passat, dels "lleigs i bells actes" eròtics, li resulta suficientment satisfactòria. No desitja res més. En el fons detesta la neguitosa i fugissera pràctica amorosa:

Tal és amor¹⁶ que'l seu ésser és noble,
 lo practicar odiós e terrible,
 car l'esperit ne pren molt gran angoixa
 e lo cors fam i, en fastig volant, passa. (237-240)

Per això el jo líric ama l'amor i es complau en ell sense més ni més:

Amor me plac tant per sos actes nobles,
 que de per si jo'l am sens esguard altre
 [sense cap altre intenció], (217-218)

I en aquesta actitud hermèticament introvertida proclama desitjar els propis desigs:

Los mèus desigs, si de passió mouen
 del hàbit pres llur moviment comença;
 imaginant com aquells jo sentia,
 aquells jo sent e fa que jo'ls desige; (225-228)

Interessant són les reflexions sobre la força i dinamisme de l'hàbit eròtic, que completen, des d'una perspectiva més concreta, les digressions de l'hàbit dolent, en general, del cant 121.

Fent una aplicació de la teoria de la metafísica aristotèlica sobre la potència i l'acte aclareix la possibilitat d'escalfar l'acer per la virtua-

litat amagada en aquest metall de rebre l'acció del foc. Així també en la vida eròtica:

Amor en temps està'n l'hom com defuncta
e puix reviu, mostrant-se'n part o tota,
d'on se veu clar que restava en l'hàbit,
prest en obrar, mogut per son consemble. (173-176)

L'amor esdevingut hàbit vell fa possible tothora una revifalla en cas que aparegui un "consemble"¹⁷. Segons una altra comparança poètica del cant, com al pare pot desplaure el mal comportament del seu fill sense que, per altre cantó, avorreixi la seva persona:

així amor ses penses me deliten
per l'hàbit pres, que natural repute,
mes per mon temps de sos fets me desalte,
car totalment lo trob a mi dessemble. (213-216)

L'hàbit eròtic, empremta profunda de l'ànima del poeta, és la força esclavitzant insuperable que el reté en un estat enamoradís difús o el mena, una i altra vegada, a uns comportaments amorosos propis d'un cor esdevingut "terra molt eixorca" (108), molt allunyats d'aquells ideals de la "fin·amor" del pretèrit, quan era possible fer créixer el "gran arbre" (107) d'un erotisme refinat:

Mentre amor dels hàbits no arranque
jo'm dubte molt qu'en algun temps no brote;
ja no pot ser qu'en mi's crie gran arbre,
mon cor li és com terra molt eixorca.
Lloc troba'n mi onsevulla que's tinga,
esperant temps lo pus dispost que trobe,
abasta ell qu'en sola pensa reste
per l'hàbit pres, que si pèl rau no'squinça. (105-112)

Així és l'hàbit de l'eros com una roba de pell que, per gastada que sigui, ofereix una resistència indestructible. Cobreix l'amant i l'empresa alhora. És sobretot aquesta esclavitud la que entristeix i omple de pessimisme la lírica del cançoner de la darrera època. Valgui com exemple el cant 114:

Mentre no pens, jo trob algun repòs,
mas l'esperit meu tostemp està trist

per l'hàbit pres, que long temps és que vist
d'un negre drap o celici molt gros. (45-48),

Se sent desplaçat a una situació de solitud, “de tot-amor desert” (43) i de crisi trasbalsadora: “la terra'm fall e al cel no'm estenc” (44) que el fa exclamar amb resignació definitiva: “e ja del tot vençut per l'hàbit vell” (53).

Presoner de l'amor concubinari

El cant 121 pertany a l'anomenat cicle d'“Amor, amor”¹⁸ que de cap manera es pot considerar com un recull de poemes adreçats a una única dama la identitat de la qual el senyal amaga. En aquest sentit el grup és molt heterogeni: el cant 66 suggereix un enamorament a un Divendres Sant (41-44) a l'estil de Petrarca, el 80 un amor de llarga durada sense correspondència (8), en el 90 l'amor existeix, però l'estimada és poèticament escamotejada¹⁹, en el 63 el poeta es declara “llicenciat d'amor” (3), és a dir, sense “aimia”, en el 67 l'amor de la dama és als ulls del poeta amant “cosa scura” (35), una realitat sospitosa, en el 84, com en el 91, March es confessa decebut i crític enfront de l'amor en general, en el 117 tot l'accent recau, com ja s'ha exposat, sobre una introspecció molt reconcentrada que no li permet depassar les fronteres d'una subjectivitat closa, en el 115 el jo poètic gemega a causa de les fiblades d'un erotisme fortament sensual i sense correspondència, el “poder no vencible” de l'amor (42), en el 116 una dona lletja, de “cors no bell” (98), li inspira sentiments contradictoris i aquest és també el cas d'una altra dona, o de la mateixa probablement, de “cors lleig” (87) del 119. I referint-se a ella, exclama perplex del seu propi enamorament:

[...]
e lo que veig no basta que pledege
tal heretat, de la bossa tan pobra. (57-58)

A aquesta llista de trets ben poc falaguers pel que fa a les estimades cal afegir dades com les que ens tramet el cant 117 en el que el poeta es dol amb gran sentiment d'haver-se enamorat d'una “falsa fembra” (4) o les del cant 102 segons el qual ell excitat per la passió “de una amor brutal” (42) declara sense embuts: “que ame tal que no's gose bé dir [...]” (110). March va situant al lector del seu cançoner a la zona dels antípodes dels poetes dels cançoners contemporanis, tots ells presoners delirants d'una “aimia” excelsa i permanentment disposats a morir en el més fidel i sublim dels serveis amorosos. Valgui com a mostra del viu contrast entre lírica marquiàna posterior i la d'aquells represen-

tants de l'amor cortès, entre les innombrables possibles, la cobla que el marquès de Santillana dedica a la seva dama de tom:

Tanta es vuestra beldad,
que partir non me consiente
de servir con lealdad
a vos, señora exçelente.
Sed ya, por vuestra bondad,
gradeçida e conviniente,
ca mi vida se despiende. (11-17)²⁰

A la llum d'aquesta exposició és possible interpretar amb encert una imatge poètica molt significativa amb què March il·lustra en el cant 121 la seva concepció de l'hàbit vell com una força irresistible:

Ell en l'entrar porta molt gran dolçor,
e quan entrat, ¿qui'l traurà de son llit? (15-16)

Seductora i irresistible, que es fica en un llit que en bona llei no li toca, és la concubina. Que March mantingué relacions concubiniàries en donen testimoni els seus cinc fills il·legítims documentalment constatats. Un d'ells era fill de la seva esclava Marta. De qui eren els altres, ho ignorem. Potser d'altres esclaves, però no és segur. El concubinatge era una relació amb dones d'un estament inferior, no necessàriament sotmeses a l'esclavitud del senyor amant, i era des dels temps antics un ús molt corrent entre els barons de certa categoria social en llurs períodes de solteria o viduïtat més o menys forçats per no trobar la muller que el propi estament els exigia²¹ En tot cas la concubina no fou mai objecte de l'homenatge degut a la gran senyora, a l'"aimia" de l'amor cortès. Per altre cantó, concubina o concubines podien ser la dona o les dones al·ludides en moltes de les reflexions introspectives i en molts dels rampells lírics de March en els darrers anys de la seva obra i vida. Continguts i expressions no desdiuen d'una eròtica concubiniària. Qui foren aquestes dones no ho sabem, però la seva presència es fa palpable a través d'alguns poemes atorgant al cançoner del poeta valencià una profunditat psicològica, riquesa de matisos i, sobretot, una originalitat sense inhibicions, sorprenentment desimbolta que en la poesia de cançoners, al meu entendre, no han tingut precedents ni successors.

NOTES

¹ Les citacions del cançoner marquès estan basades en l'edició de Bohigas 1952-1959. Modernitzo l'ortografia i tinc present les aportacions de crítica textual d'Archer 1997.

² Vegeu V. Fàbrega 1998: 32-33.

³ 1925: 145-146.

⁴ J. Legrand 1946: II 77-78, vegeu també E. Gilson 1942: 354-355.

⁵ "La disposició esdevé hàbit com el nen home" (ST I-II 49, 2 ad 3).

⁶ Déu és l'últim fi de la ment (ST II-II 184, 1c) i de la voluntat de l'home (II-II 122, 2c). El coneixement de Déu en la vida eterna és el fi suprem (I-II 3, 4c). Vegeu J. Legrand 1946: I 259-266.

⁷ És aquesta una convicció que racionalment considera irrefutable: vegeu 112, 311-312 i 113, 129-130.

⁸ Bohigas suggereix també l'accepció de "barranc" (1959: 112), que no em sembla tan encertada.

⁹ Vegeu també an. II 13, 191-205 i J. Legrand 1946: II 87-92.

¹⁰ La indispensibilitat de la participació del "sentir" fa palesa la conclusió de March: "no serà, doncs, [el judici de l'acte singular per la seva vinculació en la matèria sensible] al entendre [purament especulatiu] subdit" (80).

¹¹ El context fa evident la referència al sentit intern de la "cogitativa, malgrat que "l'estimar" suggereixi l'"aestimativa" que en el tomisme és el sentit intern corresponent als instints animals. Ella fa fugir l'ovella davant del llop o fa recollir a l'ocell la palla que necessita per a construir el niu (ST I 78, 4c).

¹² Penedir-se exigeix un afecte i, alhora, un acte de la voluntat dirigida per la recta raó (ST III 85, 1c).

¹³ És a dir, los béns que virtut no "causa" (75).

¹⁴ Sobre els efectes destructius de la "fals opinió" vegeu 103, 37-40 i V. Fàbrega 1998: 122-123 i 139.

¹⁵ La petició d'un falcó era l'objectiu concret del poema al rei (5-8).

¹⁶ Com la ciència mèdica sublim en els seus ideals, però repugnant en la seva pràctica (233-236).

¹⁷ Aquesta designació de l'estimat o de l'estimada correspon a la teoria aristotèlica que "la igualtat i semblança constitueixen l'amistat" (Ètica a Nicòmac 1159b, 2). Segons sant Tomàs: "[...]la semblança, pròpiament dita, és causa de l'amor." (I-II 27, 3c).

¹⁸ 12 són els poemes que tenen aquest senyal: el 63, 66, 67,80, 84, 90, 91, 115, 116, 117 (Archer 1997: 543), 119 i 121. Una exposició de les característiques del cicle ofereix M.Cl. Zimmermann 1998: 151-171.

¹⁹ M. Cl. Zimmermann 1998: 153.

²⁰ Canción 2, ed. Gómez Moreno / Kerkhof, 1988: 19.

²¹ V. Fàbrega 1998: 158-163.

FONTS

Aristòtil, *Ethica Nicomachea*, Oxford: Classical Texts (1991²¹).

March, Ausiàs, *Poesies*, ed. Pere Bohigas, vol. I / V, Barcelona: Barcino (1952-1959).

Id - *Obra Completa, Apèndix*, ed. Robert Archer, Barcelona: Barcanova (1997).
Santillana, Marqués de, *Obras Completas*, ed. Ángel Gómez Moreno / Maximilian P. A. M. Kerkhof, Barcelona: Planeta (1988).

Tomàs d'Aquino, *Libri De Anima*, Roma / Paris: Editio Leonina XLV, 1 (1984).

Id. - *Libri Ethicorum*, Roma: Editio Leonina XLVII (1969).

Id. - *Quaestiones Disputatae, De Veritate*, Roma: Editio Leonina XXII (1976).

Id. - *Summa Theologica*, Madrid: BAC (1961³ / 1965³)?

BIBLIOGRAFIA

Fàbrega i Escatllar, Valentí, 1998: *Veles i vents, El conflicte eròtic a la poesia d'Ausiàs March*, Lleida: Pagès editors

Gilson, Étienne, 1942⁴: *Le thomisme, Introduction à la philosophie de saint Thomas d'Aquin*, Paris: Librairie Philosophique J. Vrin

Legrand, Joseph, 1946: *L'univers et l'homme dans la philosophie de saint Thomas*, Paris / Bruxelles: L'Édition Universelle / Desclée de Brouwer

Pagès, Amedée, 1925: *Commentaire des poésies d'Auzias March*, Paris: Champion.

Zimmermann, Marie-Claire 1998: *Ausiàs March o l'emergència del jo*, València / Barcelona: Biblioteca Sanchis Guarner 40.

ABREVIACIONS

an	De Anima, Tomàs d'Aquino
DCVB	Diccionari Català Valencià Balear, Alcover / Moll
eth.	Libri Ethicorum, Tomàs d'Aquino
Nic.	Ètica a Nicòmac, Aristòtil
ST	Summa Teològica, Tomàs d'Aquino
ver.	De Veritate, Tomàs d'Aquino